

NL
LAB

WORKING PAPERS

DE RETORIEK VAN DE NEDERLANDSE STAM.

Groot-Nederland op de Nederlandsche Taal- en
Letterkundige Congressen (1849-1875) volgens

NL-Lab is een onderzoeksgroep van het KNAW Humanities Cluster. NL-Lab beweegt zich op het terrein van Nederlandse cultuur en identiteit in heden en verleden. Hoe praat Nederland, hoe smaakt Nederland, hoe vertelt Nederland zijn geschiedenis? Wanneer en voor wie staat Nederlandse identiteit op het spel? NL-Lab bundelt de krachten van (kunst)historici, letterkundigen, taalkundigen, etnologen en andere wetenschappers. Zij kijken voorbij de gangbare vragen en onderzoeken aan de hand van innovatieve onderzoeksmethodes hoe identiteit wordt gemaakt, gevoeld en bevochten.

In de publicatiereeks NL-Lab working papers presenteren onderzoekers van NL-Lab, individueel en gezamenlijk, lopend onderzoek of opiniërende interventies in bondige vorm. Ook andere wetenschappers leveren, op uitnodiging, bijdragen aan de reeks. De working papers worden gepubliceerd op de website van NL-Lab (nl-lab.net) en zijn bedoeld als zelfstandige, laagdrempelige publicaties.

NL-Lab

KNAW Humanities Cluster

Korte Spinhuissteeg 3

1012 CG Amsterdam

[0031 \(0\)20 224 6800](tel:0031202246800)

info@nl-lab.net

Vormgeving: Ingrid Arcas en Sanne Steen

© Copyright NL-Lab, Amsterdam, 2021.

De inhoud van deze publicatie mag (gedeeltelijk) worden gebruikt en overgenomen voor niet-commerciële doeleinden. De inhoud mag daarbij niet veranderen. Citaten moeten altijd aangegeven zijn.

DE RETORIEK VAN DE NEDERLANDSE STAM.

Groot-Nederland op de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen (1849-1875) volgens letterkundigen en politici.

Abel van Oosterwijk, stagiair NL-Lab

Prof. dr. Ton van Kalmthout (begeleider HuC)

Dr. Rik Spanjers (begeleider UU)

Working paper van stageonderzoek bij NL-Lab

06-04-2021

INLEIDING

De Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen (1849-1912) gelden als een mijlpaal in de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen. Ze staan dan ook te boek als een eerste belangrijke stap in de culturele toenadering tussen Vlaanderen en Nederland na de Belgische onafhankelijkheid van 1830. De leden van deze Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen (hierna: NTLC) waren Vlaamse en Nederlandse letterkundigen, in de brede, negentiende-eeuwse zin van het woord: veelal filologen en taalkundigen, maar ook courantiers, journalisten, uitgevers, boekhandelaren en schrijvers en dichters zoals Jacob van Lennep, Nicolaas Beets en Hendrik Conscience. Zij hadden met elkaar gemeen de ambitie om de Nederlandse taal, die voor hen kenmerkend was voor het Nederlandse volk, in de wereld te behouden: in eerste instantie in het verfranste België, maar in principe overal waar het Nederlands gesproken werd, zoals in het verengelse Zuid-Afrika. Daartoe werd er gemiddeld tweejaarlijks ergens in de laatste week van augustus of de eerste van september onder het motto 'het behoud van den Nederlandschen stam' een internationaal letterkundig-wetenschappelijk congres bijeengeroepen, dat dankzij de recent aangelegde spoorwegen afwisselend in Nederlandse en Vlaamse steden kon plaatsvinden. Dit had ook een belangrijke theoretische betekenis, want deze 'Nederlandse stam' liet zich overeenkomstig de algemene consensus in de negentiende-eeuwse taalwetenschap niet beperken tot landsgrenzen. Van Frans-Vlaanderen tot in het noorden van Duitsland, delen van Denemarken en Polen, sprak men namelijk varianten van het Diets oftewel Nederduits, waarvan gedacht werd dat het de basis vormde van het Nederlands.¹

De drie congresdagen van de NTLC bestonden veelal uit het houden, anhoren en bediscussiëren van taalkundige en verwante redevoeringen, die van tevoren door congresleden werden ingezonden en ongeveer een kwartier duurden. Zittingen vonden plaats in de hoofd- en bijzalen van de congreslocatie; universiteits- en genootschapsgebouwen deden onder andere daarvoor dienst. Om de congreszittingen heen waren er ook feestelijkheden, zoals de triomfantelijke openingsoptocht van het congres met vlaggen en muziek, die van het station naar het stadhuis trok. Daar werden de congresleden door de plaatselijke burgemeester hartelijk verwelkomd. Tussen zittingen door was er dikwijls ruimte voor muziek, met soms theater of een concert achteraf. Op de laatste dag vond er gewoontegetrouw een banket plaats. Congresleden van buitenaf hadden daarbij op vertoning van hun congreskaart recht op vrije toegang tot plaatselijke instellingen zoals archieven, musea en genootschappen. De NTLC waren dus niet alleen een intellectueel gebeuren,

¹ In deze noordelijke gebieden liep in middeleeuwen de Baltische handelsroute de Hanze, waar middelnederduits gesproken werd.

maar ook een plaatselijk feest, met als doel om de 'broederband' tussen Vlaanderen en Nederland te consolideren.

Toch zijn de NTLC in het academisch onderzoek veelal vanwege hun taalkundige verdiensten bestudeerd en geprezen, waardoor ze in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging ook wel bekend staan als de taalcongressen.² Dat komt vooral doordat het beroemde *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1851-1998) en de verdere ontwikkeling van een eenheidsspelling (spelling-De Vries en Te Winkel, 1864) vruchten zijn geweest van de NTLC. Commissies voor beide projecten werden op de Congressen benoemd. Deze taalkundige reputatie is congresinhoudelijk gezien niet onterecht, aangezien de overige onderwerpen waarover gesproken kon worden veel minder aan de orde kwamen. Het aandeel redevoeringen op het gebied van Nederlandse geschiedenis en oudheidkunde, Nederlands toneel, zang en het Nederlandse boekhandelswezen was op de Congressen veel kleiner dan het aandeel taalkundige redevoeringen; wat de Nederlandse zang betreft was dit aandeel vrijwel nihil.³

Lange tijd gold de taalkundige naam van de NTLC als onproblematisch. Pas tot aan het begin van deze eeuw duurde het voordat de taalemancipatorische motieven van de NTLC werden uitgelegd als onversneden Groot-Nederlandse cultuurpolitiek. In voorgaand onderzoek naar de NTLC keek men daar veel minder kritisch naar: daarin werd de culturele toenadering tussen Nederland en Vlaanderen als een neutraal, vanzelfsprekend gegeven aangenomen of zelfs bewonderd. Een studie van Hans Vanacker (1984) spant wat dit laatste betreft de kroon. Vanacker spreekt daarin ronduit met teleurstelling over de in zijn ogen ontoereikende uitwerking die de Congressen hebben gehad voor de Vlaams-Nederlandse culturele toenadering. Maar ook in de literatuurgeschiedenis van Willem van de Berg en Piet Couttenier (2009) blijven de NTLC hun neutrale kwalificatie behouden.⁴

² Hans Heestermans, 'Het WNT en de Taal- en Letterkundige Congressen', *De Negentiende Eeuw* 5, nr. 2 (1981): 72-85; G. Janssens en A. Marynissen, *Het Nederlands vroeger en nu* (Leuven: Uitgeverij Acco, 2003); F. Heyvaert en A. Moerdijk e.a. (red.), *Het grootste woordenboek ter wereld* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 1998).

³ Over deze deelgebieden is naar aanleiding van een Antwerps symposium in 1981 een aantal studies verschenen. In een themanummer over de NTLC van *De Negentiende Eeuw* beschreven A.W. Willemsen, C. Tindemans, K. de Clerck en Ludo Simons de Congressen respectievelijk in relatie tot de politiek, het toneel, het onderwijs en de boekhandel. In 1984 wijdde Hans Vanacker de enige monografie die over de NTLC is geschreven aan de vernederlandsing van het Vlaamse onderwijs. Vgl. A.W. Willemsen, 'De Nederlandse Congressen en hun politieke achtergrond', *De Negentiende Eeuw* 5, nr. 2 (1981): 60-71; C. Tindemans, "'Tooneel' (drama en theater) op de Congressen", *ibidem*: 86-97; K. de Clerck, 'De Congressen en het onderwijs', *ibidem*: 98-103; Ludo Simons, 'De Congressen 1849-1869 en de belangen des boekhandels', *ibidem*: 104-114. Twee jaar eerder verscheen er overigens in hetzelfde vaktijdschrift een chronologisch overzicht en register op de NTLC. Vgl. K. de Clerck, 'Chronologische lijst van de "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen"', *De Negentiende Eeuw* 3, nr. 2 (1979): 74-97; Anthon Fasel en Nop Maas, 'Register op de "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen"', *ibidem*: 80-156; Hans Vanacker, *De "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen" en de vernederlandsing van het onderwijs* (Gent: Cultureel Documentatiecentrum 't Pand, 1982).

⁴ Van de Berg en Couttenier noemen de NTLC steevast in het kader van het belang die ze hebben gehad voor de culturele toenadering tussen Nederland en Vlaanderen. Vgl. Willem van de Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009). Pagina's die voorgaand onderzoek over de NTLC reproduceren: 191-193, 196, 281, 367, 376, 470, 481-484, 486, 569, 628, 643, 669-670, 707-708, 725.

In een institutionele analyse van de Congressen rekende Ton van Kalmthout (2001) de NTLC voor het eerst tot de 'meest uitgesproken exponenten' van de Nederlandse negentiende-eeuwse cultuurpolitiek.⁵ In *De bronnen van het vaderland* (2006) ging Joep Leerssen nog een stapje verder door het eerste Congres van Gent (1849) te beschouwen als niets minder dan de eerste manifestatie van Groot-Nederlandse cultuurpolitiek.⁶ Volgens Leerssen neemt het grootneerlandisme op de Congressen nog slechts een specifiek culturele vorm aan. Van een politiek program is namelijk geen sprake, zoals dat wel het geval zou zijn sinds de Aldietse beweging aan het eind van de negentiende eeuw. De Congressen zijn daarom in de ogen van Leerssen bij uitstek een exponent van het beginstadium van het nationalisme. In deze culturnationalistische fase vormen nationalistische ideologieën in de wetenschap en cultuur de opmaat tot politiek activisme.⁷ Intellectuele elites zetten zich dan actief in voor de cultivering van de cultuur.⁸

Dit paper onderzoekt hoe de cultivering van de Groot-Nederlandgedachte op de NTLC plaatsvond op twee niveaus elitecultuur: literatuurwetenschap en overheid. Leerssen werkt dit niet uit en besteedt er slechts enkele pagina's aan. Onderbelicht laat hij ook, en dat geldt voor het onderzoek naar de NTLC in het algemeen, het feit dat de Congressen niet alleen werden bezocht door letterkundigen, maar dat er ook regeringsvertegenwoordigers bij betrokken waren. Dit waren vaak bovendien niet de minsten. Tot de bezoekers van de Congressen rekenen we belangrijke Nederlandse, Belgische, Deense en Pruisische ministers en vorsten. Vraag is hoe deze ambtelijke elites tegenover de in principe grensoverschrijdende ambitie van een pan- of grootneerlandisme stonden. De overheid placht immers het belang van het eigen land en haar landsgrenzen te waarborgen.

De lange looptijd van de Congressen (1849-1912) en de lijvigheid van de congresverhandelingen, die afgezien van het vijftiende Congres (Brussel, 1876) allemaal bewaard zijn gebleven, vroegen om de nodige afbakeningen van het onderzoek.⁹ Als periodeafbakening is voor de eerste 25 jaar van de Congressen gekozen (1849-1875), om zo de ontwikkeling van de Groot-Nederlandgedachte in haar beginstadium in kaart te brengen. Uit de betreffende dertien

⁵ Van Kalmthout had toen alleen aandacht voor de NTLC in het kader van de professionalisering van het schrijverschap in de periode 1875-1914. Destijds deed hij ook een oproep om de Congressen meer onder de aandacht te brengen en stipte hij allerlei onderzoeksmogelijkheden aan. Vgl. Ton van Kalmthout, 'Naar een volwaardige broodwinning. De moeizame professionalisering van Nederlandse en Vlaamse literatoren 1875-1914', *Boekmancahier* 13, nr. 47 (2001): 35-48.

⁶ Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890* (Nijmegen: Vantilt, 2011), 163-167.

⁷ *Ibid.*, 166.

⁸ Joep Leerssen, 'Nationalism and the Cultivation of Culture', *Nations and Nationalism* 12, nr. 4 (2006): 559-578.

⁹ Van het vijftiende Congres is een reconstructie gemaakt, vgl. Matthijs de Ridder, 'De dagen te Brussel doorgebracht zullen mij onvergetelijk zijn! Het vijftiende Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres' (scriptie, Rijksuniversiteit Groningen, 2000).

congresverhandelingen is er verder een tekstselectie gemaakt die voor dit type onderzoek een behoorlijke meerwaarde heeft. Waar er voorheen namelijk vooral naar de redevoeringen van letterkundigen is gekeken, en dan vooral naar de redevoeringen die taalkwesties betreffen, neemt dit onderzoek de begeleidende teksten rondom de redevoeringen, zoals ledenbestanden, uitnodigingsbrieven, algemene inleidingen, boekgeschenken, inleidingen tot congreszittingen, discussiemomenten en openings- en sluitingstoespraken tot corpus. De winst is dat bij uitstek in deze teksten de programmatische lijnen van de Congressen worden uitgezet. Daaruit zijn dus de motivering en bestaansgronden van de Groot-Nederlandse agenda af te leiden. Een bijkomstigheid is dat deze begeleidende teksten sfeerimpressies en impactvolle situaties weergeven, zoals momenten van gejuich of onenigheid. Daaraan is af te lezen hoe er in de zaal op bepaalde kwesties werd gereageerd, wat er wel en wat er niet onder de congresleden weerklank vond.

Motieven van regeringsvertegenwoordigers, die veeleer als stille toehoorders in de zaal zaten, zijn moeilijker uit de begeleidende teksten af te leiden. Wel is eruit op te maken welke hoogwaardigheidsbekleders de NTLC bijwoonden, of wat voor (afzeggings)brieven en boekgeschenken ze instuurden. Op basis hiervan wijst alles erop dat deze politici en vorsten niet alleen interesse hadden in de Congressen, maar ze ook goedkeurden. Uit de welkomsttoespraken van de plaatselijke burgemeesters blijkt echter ook dat daar wel degelijk beperkingen aan zaten. Hoewel zij met lof spraken over het verbroederende aspect van de Congressen, kon geen van hen zich helemaal vereenzelvigen met het idee van een Groot-Nederland. Zij benadrukten telkens de onafhankelijkheid van Nederland en België, terwijl veel letterkundigen zonder terughoudendheid nog in termen van Noord en Zuid spraken.

Voordat we overgaan tot de analyse van de teksten, is het van belang om de Congressen te contextualiseren, en dat is mogelijk aan de hand van hun ontstaansgeschiedenis. Dit paper levert daarmee voor het eerst een synthetiserend overzicht van wat er eerder in verschillende studies over de ontstaanscontext van de NTLC geschreven is.

DE CONGRESSEN IN CONTEXT

De NTLC passen in een bredere negentiende-eeuwse ontwikkeling van internationalisering, met wereldtentoonstellingen, internationale organisaties en internationale congressen waarin vertegenwoordigers van de verschillende recent gevestigde natiestaten elkaar ontmoetten. Hoewel al een hoop is geschreven over de wereldtentoonstellingen, is er over het congreswezen weinig bekend. Studies naar de wereldtentoonstellingen en andere internationale tentoonstellingen hebben onder meer laten zien dat deze evenementen samenhangen met nationale

identiteitsvormingsprocessen en internationale culturele wedijver. Tegelijkertijd droegen ze bij tot de cultivering van specifiek-regionalistische varianten van de nationale cultuur.¹⁰ De NTLC, als internationale congressen, zijn hier wellicht het beste in deze traditie te plaatsen, maar lijken wat de geritualiseerde plaatselijke feestelijkheden betreft eveneens verwant aan de nationale en regionale feestcultuur die opkomt in de tweede helft van de negentiende eeuw.¹¹

Het idee van de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen is in elk geval wel ontstaan uit een internationale impuls. Gewoonlijk voert men de ontstaansgeschiedenis ervan terug op de internationale germanistencongressen van de beroemde Duitse filoloog Jacob Grimm (Frankfurt 1846 en Lübeck 1847), waar ook Vlaamse en Nederlandse filologen aanwezig waren, onder wie Matthias de Vries, Joast Hiddes Halbertsema en Willem Jonckbloet.¹² Leerssen stelt dat zij op een gegeven moment genoeg kregen van de ambities tot hegemonie en de nationaal-chauvinistische wetenschapsbeoefening van de oosterburen: Duitsland vormde immers niet enkel in staatkundig opzicht een expansionistisch gevaar, het zag de Nederlandse taal- en letterkunde ook als onderdeel van de Germaanse filologie.¹³ Een eigen, Nederlands filologisch congres kon daar tegengewicht aan bieden, wat overigens geheel volgens de wens van Grimm was. In de openingsrede van het germanistencongres van 1846 sprak hij immers, de recente dood van Jan Frans Willems memorerend, de hoop uit dat de scheiding van Nederland en Vlaanderen te boven kon worden gekomen met het instellen van een algemeen-Nederlandse neerlandistiek.¹⁴ Dat moet als muziek in de oren hebben geklonken voor Jonckbloet, die met zijn editie van *De Dietsche Catoen* in 1845 al de deur wijd opengezet naar de zuiderburen. Hij droeg deze uitgave immers op aan zijn 'Zuidnederlandsche taalbroeders J. F. Willems, Jhr. Ph. Blommaert, Dr. F. A. Snellaert', met wie Jonckbloet al langer correspondenties onderhield.

Vlaamse filologen waren, op hun beurt, al langer ontvankelijk voor Nederlandse samenwerking. Veel van hen hadden zich immers in het Verenigd Koninkrijk vereenzelvigd met de taalpolitiek van Willem I en diens vernederlandsingsbeleid. In de huidige situatie hadden ze hierdoor

¹⁰ Vgl. bijvoorbeeld: David Raizman and Ethan Robey (eds.), *Expanding Nationalisms at World's Fairs: Identity, Diversity, and Exchange, 1851-1915* (New York: Routledge, 2017); Nelleke Teughels and Peter Scholliers (eds.), *A Taste of Progress. Food at International and World Exhibitions in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Leiden: Taylor & Francis Ltd., 2017); Eric Storm, *The Culture of Regionalism: Art, Architecture and International Exhibitions in France, Germany and Spain 1890-1939* (Manchester UP, 2010).

¹¹ Vgl. Jeroen Janssens, *De Belgische natie viert. De Belgische nationale feesten 1830-1914* (Leuven: Universitaire Pers, 2001); Karen Arijs, *Vormen van regionaal bewustzijn en nationale identiteit in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938* (Hilversum: Verloren, 2017).

¹² C. Soeteman (red.), *130 jaar woordenboek der Nederlandsche taal 1851-1981. De briefwisseling tussen Matthias de Vries en Jacob Grimm 1852-1863* (Leiden: Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 1982), 29-33.

¹³ Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 163.

¹⁴ Joep Leerssen, 'Een nieuw repoussoir. Nederlandse zelfbeelden en Nederlandse beelden van België', in *De erfenis van 1830*, red. Peter Rietbergen en Tom Verschaffel (Den Haag: Acco, 2006), 195-198; Jacob Grimm, *Kleinere Schriften. Volume 7* (Hardpress Publishing, 2013), 558-559.

echter te lijden onder de achterstelling van het Nederlands als cultuur- en overheidstaal in het verfranste België.¹⁵ Voor steun werd er naar het Noorden gekeken, zoals toen Willems tussen 1839 en 1844 een spelling die nauw aansloot bij de Noord-Nederlandse van Siegenbeek wist door te voeren als de officiële Vlaamse standaard. De spellingsoorlog, die al vanaf 1830 in Vlaanderen woedde, was daarmee beslecht in het voordeel van de integrationisten. Dezen vonden dat het Vlaams zich naar de taal van het Noorden moest schikken, terwijl de particularisten (o.a. Guido Gezelle) al dan niet op confessionele gronden een eenheidstaal op basis van de eigen Vlaamse dialecten voorstonden.

Het voorstel dat Jonckbloet in een discussie met Ferdinand Snellaert en Jacob Heremans in Gent (1847) zou hebben gedaan om voor het Nederlands zelf een internationaal congres bijeen te roepen, viel dan ook in goede aarde bij zijn integrationistische collega's.¹⁶ Snellaert besprak dit idee met o.a. J.A. Alberdingk Thijm voordat hij het voorstel aan de leden van het Gentse letterkundige genootschap het Vlaemsch Gezelschap voorlegde, waar hij zelf voorzitter was en Blommaert en Heremans ook leden waren.¹⁷ Aan het einde van het Revolutiejaar 1848, dat de Vlaamse wil tot emancipatie en hervorming versterkte, bracht Snellaerts gezelschap het idee van een taalkundig congres ter tafel tijdens een vergadering van het Nederduitsch Taelverbond (in 1844 opgericht als vereniging van Vlaamse genootschappen). Met instemming van het Taelverbond werd er tenslotte besloten bij gelegenheid van de Gentse feesten van 1849 een 'Algemeen Nederlandsch Congres van letterkundigen en beoefenaers der Wetenschappen' te organiseren; aan Snellaert de taak daarvoor een uitnodigingsbrief uit te schrijven.

Hoewel het initiatief van de NTLC direct op het conto te schrijven is van Snellaert, naar de ingeving van Jonckbloet, zijn de Congressen dus uiteindelijk voortgekomen uit het Vlaamse genootschapsleven. Ze kunnen daarom ook moeilijk los worden gezien van de liberaal-chauvinistische Vlaamse emancipatiepolitiek die binnen de verenigingen al langer gemeengoed was. Greet Draye biedt in haar proefschrift (2009) een overzicht van hun culturele en politieke strategieën, die de liberale letterkundige genootschappen in Vlaanderen in de periode 1830-1914 hanteerden.¹⁸ Draye bespreekt enkele Vlaamse edities van de NTLC om de ontwikkeling van het Vlaamse politieke bewustzijn in het letterkundige genootschapsleven te illustreren. Het centrale idee van haar onderzoek is dat liberale genootschappen zich na de onafhankelijkheid 'de kern van de natie' gingen

¹⁵ Rik Vosters en Guy Janssens, *Sur la langue nationale. Taal en taalpolitiek in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het jonge België* (Den Haag: Algemeen-Nederlands Verbond, 2015), 12.

¹⁶ Maurits de Vroede, 'Het Nederlandsch Congres van 1849', *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oostvlaanderen* 3, nr. 1 (1949), 291; C.C. ter Haar, *Nederland en Vlaanderen* (Santpoort, 1933), 77-78.

¹⁷ De Vroede, 'Het Nederlandsch Congres van 1849', 292.

¹⁸ Greet Draye, *Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914* (Nijmegen: Vantilt, 2009).

wanen, en dat ze vanuit dat politieke bewustzijn staatkundige en culturele richting wilden geven aan het nieuwe België. We zullen zien, dat die politieke toon onder de Vlaamse leden van de Congressen inderdaad gemeengoed was. Overigens kan eveneens gesteld worden dat de congresleden over het algemeen van liberalen huize kwamen. Daarbij moet gezegd dat de Congressen een nagenoeg uitsluitend mannelijke aangelegenheid waren. Vrouwen kregen pas vanaf het negende Congres (Gent, 1867) spreekrecht. Dat kon echter niet verhinderen dat er in 1912 slechts acht vrouwen op de NTLC in een toespraak aan het woord waren gekomen.¹⁹

POLITIEK BEWUSTZIJN

Dat we op de NTLC te maken hebben met culturele elites die doelbewust een pan-Nederlands nationaal bewustzijn beogen te cultiveren, blijkt zeker uit de begeleidende teksten bij de congresverhandelingen. Een strijdbare Vlaamse politieke ondertoon is vooral merkbaar op de eerste drie Belgische Congressen (Gent, 1849, Brussel, 1851 en Antwerpen, 1856). Congresprominenten als Ferdinand Snellaert, Abraham des Amorie van der Hoeven, Lodewijk Visscher, J. van Rijswijk en Michiel van der Voort, die congresvoorzitter waren of anderszins in aanzien stonden, waren onder andere degenen die hun steun betuigden aan de Vlaamse Beweging en zich uitspraken tegen de verfransing van België. Dat de Nederlanders Van der Hoeven en Visscher dat deden, laat overigens wel zien dat het politieke engagement niet louter uit de Vlaamse hoek afkomstig was. Toch is er in de literatuur dikwijls gesproken over Vlaams-Nederlandse tweespalt op dit punt. Soms is deze door onderzoekers aangegrepen om de vele loze voorstellen die uit de NTLC voortkwamen te verklaren.²⁰ Het gebrek aan besluitvaardigheid onder de congresleden zou hieraan grotendeels te wijten zijn.

Wel is het waar dat er meer Vlaamse dan Nederlandse letterkundigen waren, die de Congressen als politiek instrument wilden benutten in de strijd tegen de verfransing van hun land. De meeste Nederlanders hadden daarentegen vooral een zuiver filologisch, wetenschappelijk doel voor ogen. Zij hielden zich wat de Belgische binnenlandpolitiek betreft liever afzijdig, omdat de meesten van hen de scheiding met België helemaal niet hadden betreurd.²¹ Daar moesten de meer politiek

¹⁹ Op het achtste Congres (Rotterdam, 1865) worden vrouwen voor het eerst als een aparte groep aangesproken. '[...] een talrijk publiek, óók van vrouwen [...] Geëerde Vrouwen!' (8e 13), staat er dan opgetekend. Vrouwen waren daarvoor weliswaar ook al aanwezig op de Congressen, maar dan uitsluitend onder begeleiding van een heer die lid was. Lut Troch heeft beschreven hoe moeizaam het voor vrouwen was om congreslid te worden. Slechts drie van de acht vrouwen die uiteindelijk spraken op de Congressen kaarten daarbij de maatschappelijke problemen van de vrouw aan; geen van de mannen deed dit. Vgl. Lut Troch, 'De vrouw op de Nederlandse Taal- en Letterkundige Congressen 1849-1912', *De Negentiende Eeuw* 8, nr. 1 (1984): 16-22.

²⁰ Vanacker, *De 'Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen' en de vernederlandsing van het onderwijs*, 48-58.

²¹ Willemsen, 'De Nederlandse Congressen en hun politieke achtergrond', 63; Maurits de Vroede, 'Het Nederlandsch Congres van 1849', *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oostvlaanderen* 3, nr. 1 (1949): 320, 382.

geëngageerde Vlamingen weleens aan herinnerd worden. Dat doet de Gentenaar Jacob Heremans bijvoorbeeld op het vijfde Congres van Antwerpen: 'Men mag niet uit het oog verliezen, dat het Congres niet uitsluitelijk uit Belgen bestaat; het is een internationaal Congres, en wordt dan ook door vele Noord-Nederlanders bijgewoond. Hij meent, dat men in deze zaak, die van kieschen aard is, de staatkundige gevoelens der Noord-Nederlanders niet het minste geweld mag aandoen'.²²

Het doel van de Congressen werd daarom al vrij snel bijgesteld naar een zuiverder filologisch oogmerk. Vanaf het vijfde Congres gaan de NTLC steeds meer lijken op de taalcongressen waar ze bekend om zijn. Vanaf dan is er sprake van een overvloed aan redevoeringen over de Nederlandse taal. Programmatische begrenzingsen werden aangebracht om politiek gevoelige onderwerpen buiten de NTLC te houden, uit vrees dat ze tot een Vlaams-revolutionair instrument konden verworden. Daarmee was de toon gezet: de nog jonge vrede tussen België als Nederland moest worden gewaarborgd. Van meet af aan werd in de statuten van de Congressen herhaald dat enkel onderwerpen die in het belang waren van 'beide delen der Nederlanden' en staatkundige of godsdienstige zaken betroffen, op de NTLC waren toegestaan. Dit leidde tot formuleringen als: 'Met strenge eerbiediging der tegenwoordige staatsverdeelingen – het behoud en de versterking der Nederduitsche volkseenheid'.²³

Dat veel congresleden er een pan-Nederlands referentiekader op nahielden, blijkt uit het bezwaar van de letterkundigen om Nederland en België als werkelijk gescheiden te zien. In de begeleidende teksten, en in de openings- en slotredes in het bijzonder, spreekt men steevast in termen van 'Noord en Zuid' of 'de Nederlanden'. Bovendien werd daarbij dikwijls, hetzij met pijn in hart, hetzij met onverschilligheid naar de staatkundige opsplitsing verwezen. Hieruit is op te maken hoezeer de Vlaamse en Nederlandse congresleden zich ondanks de Belgische Onafhankelijkheid nog steeds verwant voelden aan elkaar, en ervan uitgingen dat zij in wezen een 'Nederduitsche' volkseenheid vormden.

Voor iemand als de Vlaming Snellaert bood cultuurpolitiek slechts een bescheiden alternatief bij gebrek aan een toereikende politieke oplossing. 'Zyn tot nog toe alle pogingen mislukt om de Nederlanden door politieke banden tot elkander te brengen,' stelde hij in zijn openingsrede op het eerste Congres, 'zien wy naer middelen om, welke de zedelyke banden meer stevigheid mogen byzetten'.²⁴ Toch moet ook hij hebben ingezien dat er via de cultuurpolitieke weg politiek gewin te

²² Handelingen van het vijfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Antwerpen den 15 en 16 augustus 1856 (Gent, 1857), 23.

²³ Handelingen van het negende Nederlandsch Letterkundig Congres gehouden te Gent den 19^e, 20^e en 21^e augusti 1867 (Gent, 1868), 1.

²⁴ Handelingen van het Nederlandsch Congres gehouden te Gent den 26, 27, 28 en 29 augustus 1849 (Gent, 1850), 13.

behalen viel. Een Nederlandse cultuurpolitiek kon misschien geen directe politieke invloed uitoefenen, maar misschien wel politiek draagvlak onder het Belgische volk stimuleren. H. J. Koenen steunde op het vierde Congres op deze gedachte toen hij stelde dat de 'geest des Volks' er belang bij heeft 'zijner taal en letteren' te worden doordrongen.²⁵ Daarmee wilde hij zeggen dat het cultiveren van de Nederlandstalige taal- en letterkunde bijdroeg aan de bewustwording van zijn volk van zijn ware Nederlandse identiteit. Op het vijfde Congres stelde Van der Voort dat de intelligentsia, in het bijzonder letterkundigen, daarom de taak hadden om het volk te onderwijzen, opdat het volk het belang van zijn eigen taal en cultuur ging inzien.²⁶ Cultuurpolitiek kon in zijn ogen zo nog effectiever werken dan oorlogsvoering:

Grondwettig, – dat is toch de Germaensche vorm, – worde elke Staet onafhankelijk bestuurd; maer, als het er op aenkomt, om de algemeene belangen van de Nederlandsche nationaliteit, de Belgische, zoowel als de Hollandsche, tegen het Romanendom te beschutten, dan komen de politieken, de wysgeeren, de dichters, de grootste staetsmannen, en niet de bekrompene portefeuille-zoekers, de wet geven; dan zal het volk, door de letterkundigen onderwezen, het volk, dat in de Congressen de verwezentlyking der eenheid heeft gezien, de gouvernementen in den reuzenstryd van het Noord tegen het Zuid ondersteunen, dan zullen de gouvernementen, op het openbaer gevoelen steunende, en door hetzelfde gerugsteund sterker zyn, dan wanneer zy slechts talryke legers ter hunner verdediging hadden. Daertoe moet het komen.²⁷

Wilde een spreker in de volgende jaren van de NTLC toch uiting geven aan zijn politieke onvrede, dan kon hem simpelweg het zwijgen worden opgelegd. Op de openingsdag van vierde Congres verwees Lodewijk Visscher al uitvoerig naar het verbod op politieke inmenging, maar niet zonder daarbij terloops zijn waardering uit te spreken voor de Vlaamse Beweging:

Men mag een wensch koesteren, om in beider opzigt weder hereenigd te worden. Men mag hopen, dat er een tweede Karel de Groote moge opstaan. Men mag bidden, dat een verjongd Christendom de wonden kome heelen, die er geslagen zijn. Maar, wat men wenschen en

²⁵ Handelingen van het vierde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Utrecht op 20, 21 en 22 september 1854 (Utrecht, 1855), 21.

²⁶ Sleenckx (1^e Congres, 54): 'Ziedaer ook wat ons onze strekking aenwyst, want ons moet doen zien, dat het woord: Volksgezindheid boven alle andere op den standaard der vlaemsche beweging pryke'.

²⁷ Handelingen van het vijfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Antwerpen den 15 en 16 augustus 1856, 32.

bidden kan, mag men daarom nog niet zeggen, veelmin nader ontwikkelen [...] Mogten wij anderen te hulp komen, voorzeker het zou onze eerste pligt wezen om den leeuw van Vlaanderen te verlossen; maar dat mogen wij niet.²⁸

Niet iedereen kon even goed met zo'n beperking omgaan. Op latere Congressen zijn er momenten geweest waarop Vlaamse letterkundigen hun onvrede uitspraken over de richting die de NTLC hadden ingeslagen. Op het vijfde Congres van Antwerpen gebeurde dat bij monde van Michiel van der Voort. 'Zeven jaren, een geruime tyd in onze eeuw van stoom- en barnkracht, zyn verlopen,' zo blikt de Vlaams-nationalist in de Koninklijke Schouwburg terug, 'en nu vraeg ik, wat heeft dat alles te weeg gebracht? – Waer is de eenheid – het doel der Congressen? Waer zyn de instellingen, – uitvloeisels uit het Congres? – Wat nut, wat voordeel is er uit ontstaen?'.²⁹ Het is niet dat Van der Voort vindt dat de NTLC helemaal geen resultaat hebben gehad, maar wel dat ze aan hun doel voorbij zijn gegaan: het vormen van een algemeen-Nederlandse volkseenheid. Zijn mening is dat de Congressen daarom vooral goed zijn geweest voor 'pia vota', ijdele wensen, zoals blijkt uit de vele voorstellen die wel zijn ingediend, maar die nadien geen vervolg hebben gehad. Dat is een kritiek die A. de Jager op het achtste Congres (Rotterdam, 1865) deelt: 'Gelijk op zoo menig ander gebied, wilt ge ook op dat der letteren uwe Vereins, uwe meetings, uwe banketten. Uwe ijdelheid riep ze in 't leven en de stoomkracht bevordert ze; maar wat geven zij? Uwe resultaten, als 't u belieft!³⁰

Meer inhoudelijke kritiek is op datzelfde Congres afkomstig van Julius Vuylsteke. Hij betreurt dat de Congressen zich tot dan hoegenaamd 'uitsluitend bepaald [hebben] tot de vraagstukken op het gebied van taal- en letterkunde' en dat de andere deelgebieden, geschiedenis, oudheidkunde, toneel, zang en boekhandel daardoor zijn veronachtzaamd.³¹ Dat gaat volgens hem voorbij aan het eigenlijke doel van de Congressen: 'Kortom, het gold het behoud, de aanwakkering, de vruchtbaarmaking van den algemeen-nederlandschen volksgeest'.³² Vuylsteke wil daarom meer aandacht voor Nederlands toneel en zang, waarmee het in België slecht gesteld is, en pleit bovendien voor het belang van geschiedenisonderwijs bij de vorming van een Groot-Nederlands besef:

²⁸ Handelingen van het vierde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Utrecht op 20, 21 en 22 september 1854, 34, 37.

²⁹ Handelingen van het vijfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Antwerpen den 15 en 16 augustus 1856, 27.

³⁰ Handelingen van het VIII^{ste} Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Rotterdam den 11, 12 en 13 september 1865 (Rotterdam, 1865), 31.

³¹ Ibid, 197.

³² Ibid.

Ik meen door deze enkele opmerkingen genoegzaam te hebben aangetoond, dat de gezamenlijke beoefening der geschiedenis der Nederlanden vruchten kan dragen en tot praktische uitkomsten zal leiden; terwijl dit zoowel door boeken als door schoolonderwijs moet bevorderd worden. Ik durf zeggen, dat de goede oplossing van dit vraagstuk, den zedelijken band (ik moet dit telkens herhalen) tusschen Noord- en Zuid-Nederland onverbreekelijk zal maken.³³

EEN PAN-NEDERLANDS NATIONALITEITSBEGRIIP

Voor de bovenstaande letterkundigen hadden de NTLC dus maar één bedoeling: het bewerkstelligen van een algemeen- of Groot-Nederlandse volkseenheid. De rest was ijdelheid en ging aan het eigenlijke doel van de Congressen voorbij. Vraag is welke veronderstellingen bij die letterkundigen heersten, wat hen zo overtuigd maakten van hun doel. Maar dat geldt ook voor de congresgangers in het algemeen, want een verbod op het bespreken van politiek en godsdienst ten spijt, ook toen de Congressen een meer zuiver-filologische richting in waren geslagen, sprak elk congreslid alsof het ware Nederlandse volk de bestaande politieke grenzen oversteeg. Het centrum van de natie was ergens in het Noorden gelegen, Vlaanderen bungelde daar volgens Snellaert daar als provincie of gewest onder.³⁴ Andere streken waar ook het Nederlands werd gesproken, zoals Transvaal in Zuid-Afrika en Luxemburg, vormden Dietsche 'gewesten', net als de overige Nederlandse provincies.³⁵ Dit in zijn geheel genomen vormde het eigenlijke 'Vaderland'.³⁶

Het nationaliteitsbegrip inkleuren buiten landsgrenzen was al langer gebruikelijk in de filologie.³⁷ Wijdverbreid was de taalfilosofische opvatting van de Pruisische predikant Johann Gottfried von Herder (1744-1803), dat het de volkstaal was die het meest wezenlijke bestanddeel van een volk uitmaakte, onafhankelijk van landsgrenzen. De laat-achttiende-eeuwse romantische taalfilosofie van Herder, en dat gold ook voor zijn tijdgenoot Wilhelm von Humboldt (1767-1835), leverde kritiek op het individualistische gelijkheidsdenken van de verlichting. Hij vond dat de bijzonderheid van de mens vooral binnen het kader van de gemeenschap moest worden begrepen, dat niet de individuele mens maar elk volk bijzonder was. Volgens Herder openbaarde het bijzondere karakter van het volk, de 'Volksgeist', zich met name in de volkstaal en -literatuur. 'Nationaliteit is het

³³ Ibid, 200.

³⁴ Handelingen van het Nederlandsch Congres gehouden te Gent den 26, 27, 28 en 29 augustus 1849, 11.

³⁵ Handelingen van het zesde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te 's Hertogenbosch den 11, 12 en 13 september 1860 (Den Bosch, 1860), 15.

³⁶ Handelingen van het Nederlandsch Congres gehouden te Gent den 26, 27, 28 en 29 augustus 1849, 11.

³⁷ Vgl. Joep Leerssen, *National Thought in Europe. A Cultural History* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018).

innige leven der volksziel,' zei J. van Rijswijk Herder op het vijfde Congres na, 'het hartstogtelijk aankleven van 't geen ons alleen van vreemden onderscheidt – zij is enkel en geheel: de taal!'³⁸

In de negentiende eeuw gaf de taalfilosofie van Herder de aanzet tot een nieuwe denkrichting in de filologie, die zich vanaf dan primair met in de volkstaal geschreven teksten zou bezighouden, en niet langer uitsluitend met antieke teksten. Filoloog en rijksarchivaris Jacob Grimm was van dit gedachtegoed wellicht de beroemdste exponent. Hij inspireerde een generatie Europese filologen om hun nationale literaturen op te delven. Hoewel dergelijke exercities vaak vanuit de gedachte van volksverheffing werden ondernomen, ging het cultiveren van de volkstaal en literatuur onlosmakelijk samen met een chauvinistisch en soms hegemonistisch besef van nationale eigenwaarde. In de uitnodigingsbrief voor het eerste Congres in 1849 schreef Snellaert dan ook dat 'eene grondigere beoefening der volkstalen [...] de liefde tot een eigen leven des geestes' zou bevorderen.³⁹ Dit uitgangspunt kwam dan wel uit de overtuiging voort, dat met name de studie van de volkstaal kon bijdragen aan 'bevrijding' en verlichting van de volksziel. Juist deze herderiaanse vrijheidsgedachte gaf de natie bestaansrecht. 'Ik verklaar niet alleen dat de [pan-]Nederlandsche natie bestaat', luidden de woorden van Hendrik Sermon op het zevende Congres (Brugge, 1862), 'maar dat zij voor het natuurrecht zoo wel bestaat als eene natie ter weereld'.⁴⁰

Verder dan ideëel ontwikkelde het herderiaanse vrijheidsdenken zich op de Congressen evenwel niet, omdat bijval van de aanwezige regeringsvertegenwoordigers op dit punt uitbleef. Regeringsvertegenwoordigers lieten het bij steunbetuigingen voor het wetenschappelijke en verbroederende aspect van de Congressen. Deze waren veeleer symbolisch, maar vanaf het achtste Congres, toen het voor leden mogelijk werd om zich voor een geldbedrag als congresbegunstiger te laten inschrijven, ook soms financieel. Op het tiende Congres (Den Haag, 1868) schreef het Nederlands Koninklijk Huis zich bijvoorbeeld als leden-begunstiger in.⁴¹

Symbolische steunbetuigingen van regeringsvertegenwoordigers kwamen er met name in de vorm van ingezonden (afzeggings)brieven en boekgeschenken. Ministers en koningshuizen van Nederlandse en Belgische, maar ook zelfs van Deense en Duitse achtergrond, stuurden deze in. Op het zesde Congres (Den Bosch, 1860) ontving de organisatie van de NTLC bijvoorbeeld uit naam van de Nederlandse koning van de NTLC het verzameld werk van Vondel; ter gelegenheid van het

³⁸ Handelingen van het vijfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Antwerpen den 15 en 16 augustus 1856, 34.

³⁹ Handelingen van het Nederlandsch Congres gehouden te Gent den 26, 27, 28 en 29 augustus 1849, 3, 1.

⁴⁰ Handelingen van het zevende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Brugge den 8, 9 en 10 september 1862 (Brugge, 1863), 165.

⁴¹ De hoogte van dit bedrag is onbekend.

zevende Congres (Brugge, 1862) zond Leopold I de complete werken van Cats.⁴² Maar het bleef niet alleen bij afzeggingen. Een aantal congresleden mocht na afloop van het vijfde Congres in Antwerpen (1856) audiëntie komen bij de Belgische koning.⁴³ En op het tiende Congres in Den Haag (1868) woonden koningin Sophie en prins Frederik zelfs persoonlijk de eerste congreszitting bij. De Nederlandse en Belgische vorstenhuizen lieten ook anderszins hun steun blijken door prominente congresleden, soms terplekke, de Leopoldsorde of de Orde van de Nederlandse Leeuw op te laten spelden. Die eer vielen onder andere de beroemde schrijver Jacob van Lennep, Matthias de Vries, samensteller van het WNT (allebei Leopoldsorde in Den Bosch), Jonckbloet en Nicolaas Beets (beiden Leopoldsorde in Brugge) en congresvoorzitter Julius de Saint-Genios en F. Mertens (Orde van de Nederlandschen Leeuw) ten deel.⁴⁴ 'Onze beide Koningen – wel de meest beminden der aarde, – beschermen dit Kongres', kon Conscience dan ook op het zevende Congres terecht vaststellen.⁴⁵

Meer inhoudelijk gemotiveerde steunbetuigingen van regeringsvertegenwoordigers leiden we af uit de welkomsttoespraken van de plaatselijke burgemeesters. In deze toespraken, die vanaf het vijfde Congres van Antwerpen vaste prik worden, spraken de burgemeesters weliswaar met veel lof over het wetenschappelijke en verbroederende aspect van de Congressen, maar niet zonder de letterkundigen daarbij ook te wijzen op de staatkundige onafhankelijkheid en vrede tussen de landen. E. J. C. M. de Kuijper, burgemeester van Den Bosch, die in zijn toespraak merendeels instemmend over het doel van de Congressen sprak, gaf met een zin als deze wel de grens aan:

Terwijl schier overal in Europa en ook in andere werelddeelen landen door opstand worden beroerd en het wettig gezag wordt bedreigd of omver geworpen, scharen de Nederlandsche en Belgische volkeren zich rustig, doch fier, om de troonen hunner geliefde Vorsten, en genieten zij, door verknochtheid aan hunne Koningen en aan hunne grondwettige instellingen, de weldaden van vrede.⁴⁶

⁴² Handelingen van het zesde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te 's Hertogenbosch den 11, 12 en 13 september 1860, 24-25; Handelingen van het zevende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Brugge den 8, 9 en 10 september 1862, 30.

⁴³ Handelingen van het vijfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Antwerpen den 15 en 16 augustus 1856, 169.

⁴⁴ Handelingen van het zesde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te 's Hertogenbosch den 11, 12 en 13 september 1860; Handelingen van het zevende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Brugge den 8, 9 en 10 september 1862, 219.

⁴⁵ Ibid, 27.

⁴⁶ Handelingen van het zesde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te 's Hertogenbosch den 11, 12 en 13 september 1860, 11.

De burgemeester van Brugge, J. Boyaval-Dujardin, sprak bij de opening van het zevende Congres evenzeer zijn waardering uit voor de NTLC. De meerwaarde van de Congressen lag volgens hem onder meer in het verbroederende element: 'de beoefening der schoone letteren [...] strekt om de wederzijdsche betrekkingen tusschen de volkeren te verzachten en vruchtbaar te maken'.⁴⁷

Tegelijkertijd echter benadrukte de burgemeester van Brugge dat Belgen en Nederlanders twee heel andere volkeren zijn, die niet weer samen onder hetzelfde staatkundig bestel moesten willen leven:

Beide deze natiën hebben elk hun eigen glorierijk verleden, hunne eigene beschaving, hun eigen karakter, hunnen eigen' volksroem. Hebben vroegere gebeurtenissen bewezen, dat zij niet bestemd zijn zich in een gemeen leven te vereenigen, zij maken hen nogtans waardig elkander te achten en te eerbiedigen. Ons dierbaar België, zoo gelukkig met zijne onafhankelijkheid, met zijne wijd uitgestrekte vrijheden, met zijnen wonderbaren voorspoed, zoo innig verkleefd aan het vorstelijk Stamhuis, onder wiens regering het zoo vele voordeelen heeft verworven, die het sedert eeuwen te vergeefs najoeg, reikt de broederhand aan al de volkeren die in ons land eerbiedigen, wat wij ook eerbiedigen in het hunne: regt en onafhankelijkheid.⁴⁸

BESLUIT

Eerder zagen we echter al dat de door de letterkundigen gehuldigde pan-Nederlandse denkbeelden geen politieke goedkeuring behoefde om legitiem te zijn; in hun eigentijdse taalwetenschappelijke referentiekader was dat simpelweg al zo. De nieuwe filologie bekommerde zich niet om landsgrenzen, die in wezen als iets willekeurigs werden gezien. 'Gouvernementen sterven, troonen vallen, staatkundige plannen en grondverdelingen veranderen, maar de volken blijven bestaan', sprak J. van Rijswijk op het Brugse Congres.⁴⁹ Het door de letterkundigen gekoesterde natiebegrip werd losgezien van zaken als grondgebied en staatsinrichting, aangezien deze konden veranderen zonder dat een volk volgens Sermon daardoor 'zijne nationaliteit verliest'.⁵⁰ 'Het natuurlijk grondgebied is nog een toevalliger en bij gevolg min gewichtiger bestanddeel', zei Sermon in Brugge '[...] wij zeggen alleen, dat hunne afwezigheid de natie niet vernietigt'.⁵¹

De geliefde congresvoorzitter van het eerste Congres, Abraham des Amorie van der Hoeven, zette deze principes in zijn op latere Congressen nog gememoreerde slotrede reeds uiteen. Van der

⁴⁷ Handelingen van het zevende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Brugge den 8, 9 en 10 september 1862, 17.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid, 318.

⁵⁰ Ibid, 165.

⁵¹ Ibid, 164.

Hoeven gaf het volksbegrip een zweem van eeuwigheidswaarde. In zijn slotrede sprak hij over het verschil tussen ‘volksseenheid’ en ‘staatseenheid’. De laatste zou volgens hem een menselijke constructie zijn, terwijl de eerste ‘het werk van God’ zou zijn en daarom onfeilbaar.⁵² De splitsing van het Verenigd Koninkrijk hield hij alleen maar voor bewijs dat staatseenheden net zo goed kunnen worden afgebroken als opgebouwd; de Nederlandse volksseenheid was toch onberoerd gelaten. ‘De groote Mogenheden die in 1815 het ryk der Vereenigde Nederlanden hadden gesticht’, stelde Van der Hoeven, ‘hadden dat zelfde ryk weinige jaren later gesloopt en in twee staten gesplitst. Maer de groote Mogendheden waren onvermogend om broedervolken te scheiden, die uit éenen stam gesproten, en door éene tael verbonden zyn.’⁵³ Daarmee zei hij dus dat op het Congres van Wenen het Verenigd Koninkrijk weliswaar was bedacht door Pruisen, Oostenrijk en Rusland, maar dat dezelfde grootmachten later evengoed met de onafhankelijkheid van België hadden ingestemd, zonder daarmee meteen de Nederlandse broederband te verbreken. Van der Hoeven zag dat als bewijs van de onaantastbaarheid van die broederband. Dat zijn woorden overigens weerklink in de zaal vonden, blijkt wel uit hetgeen de stenograaf noteerde: ‘(Hier werd de spreker door langdurige toejuichingen in zyne rede opgehouden)’.

⁵² De slotrede van Abraham des Amorie van der Hoeven is slechts overgeleverd in de vorm van een samenvatting door een stenograaf. In de congresverhandelingen is dat een heel gewoon verschijnsel, maar dat maakt het wel lastiger iemand woordelijk te citeren.

⁵³ Handelingen van het Nederlandsch Congres gehouden te Gent den 26, 27, 28 en 29 augustus 1849, 176.

LITERATUURLIJST

Handelingen van het Nederlandsch Congres gehouden te Gent den 26, 27, 28 en 29 augustus 1849. Gent, 1850.

Handelingen van het negende Nederlandsch Letterkundig Congres gehouden te Gent den 19^e, 20^e en 21^e augusti 1867. Gent, 1868.

Handelingen van het VIII^{ste} Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Rotterdam den 11, 12 en 13 september 1865. Rotterdam, 1865.

Handelingen van het vierde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Utrecht op 20, 21 en 22 september 1854. Utrecht, 1855.

Handelingen van het vijfde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Antwerpen den 15 en 16 augustus 1856. Gent, 1857.

Handelingen van het zesde Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te 's Hertogenbosch den 11, 12 en 13 september 1860. Den Bosch, 1860.

Handelingen van het zevende Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden te Brugge den 8, 9 en 10 september 1862. Brugge, 1863.

Arijs, Karen. Vormen van regionaal bewustzijn en nationale identiteit in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938. Hilversum: Verloren, 2017.

Berg, Willem van de en Piet Couttenier, Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900. Amsterdam: Bert Bakker, 2009.

Clerck, K. de. 'Chronologische lijst van de "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen"', De Negentiende Eeuw 3, nr. 2, 1979, 74-97.

Clerck, K. de. 'De Congressen en het onderwijs', De Negentiende Eeuw 5, nr. 2, 1981, 98-103.

Draye, Greet. Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914. Nijmegen: Vantilt, 2009.

Fasel, Anthon en Nop Maas. 'Register op de "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen"', De Negentiende Eeuw 3, nr. 2, 1979, 80-156.

Grimm, Jacob. Kleinere Schriften. Volume 7. Hardpress Publishing, 2013.

Haar, C.C. ter. Nederland en Vlaanderen. Santpoort, 1933.

- Heestermans, Hans. 'Het WNT en de Taal- en Letterkundige Congressen', *De Negentiende Eeuw* 5, nr. 2, 1981, 72-85.
- Heyvaert, F. en A. Moerdijk e.a. (red.), *Het grootste woordenboek ter wereld*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1998.
- Janssens, G. en A. Marynissen, *Het Nederlands vroeger en nu*. Leuven: Uitgeverij Acco, 2003.
- Janssens, Jeroen. *De Belgische natie viert. De Belgische nationale feesten 1830-1914*. Leuven: Universitaire Pers, 2001.
- Kalmthout, Ton van. 'Naar een volwaardige broodwinning. De moeizame professionalisering van Nederlandse en Vlaamse literatoren 1875-1914', *Boekmancahier* 13, nr. 47, 2001, 35-48.
- Leerssen, Joep. 'Een nieuw repoussoir. Nederlandse zelfbeelden en Nederlandse beelden van België', in *De erfenis van 1830*, red. Peter Rietbergen en Tom Verschaffel. Den Haag: Acco, 2006, 195-198.
- Leerssen, Joep. 'Nationalism and the Cultivation of Culture', *Nations and Nationalism* 12, nr. 4, 2006, 559-578.
- Leerssen, Joep. *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Nijmegen: Vantilt, 2011.
- Leerssen, Joep. *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- Raizman, David and Ethan Robey eds. *Expanding Nationalisms at World's Fairs: Identity, Diversity, and Exchange, 1851-1915*. New York: Routledge, 2017.
- Ridder, Matthijs de. 'De dagen te Brussel doorgebracht zullen mij onvergetelijk zijn! Het vijftiende Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres' (scriptie, Rijksuniversiteit Groningen, 2000).
- Simons, Ludo. 'De Congressen 1849-1869 en de belangen des boekhandels', *De Negentiende Eeuw* 5, nr. 2, 1981, 104-114.
- Soeteman, C., red. *130 jaar woordenboek der Nederlandsche taal 1851-1981. De briefwisseling tussen Matthias de Vries en Jacob Grimm 1852-1863*. Leiden: Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 1982).
- Storm, Eric. *The Culture of Regionalism: Art, Architecture and International Exhibitions in*

France, Germany and Spain 1890-1939. Manchester UP, 2010.

Teughels, Nelleke and Peter Scholliers eds. *A Taste of Progress. Food at International and World Exhibitions in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Leiden: Taylor & Francis Ltd., 2017.

Tindemans, C. "'Tooneel" (drama en theater) op de Congressen', *De Negentiende Eeuw* 5, nr. 2, 1981, 86-97.

Troch, Lut. 'De vrouw op de Nederlandse Taal- en Letterkundige Congressen 1849-1912', *De Negentiende Eeuw* 8, nr. 1, 1984, 16-22.

Vanacker, Hans. *De 'Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen' en de vernederlandsing van het onderwijs*. Gent: Cultureel Documentatiecentrum 't Pand, 1982.

Vosters, Rik en Guy Janssens, *Sur la langue nationale. Taal en taalpolitiek in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het jonge België*. Den Haag: Algemeen-Nederlands Verbond, 2015.

Vroede, Maurits de. 'Het Nederlandsch Congres van 1849', *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oostvlaanderen* 3, nr. 1, 1949.

Willemsen, A.W. 'De Nederlandse Congressen en hun politieke achtergrond', *De Negentiende Eeuw* 5, nr. 2, 1981, 60

